

K NĚKTERÝM AKTUÁLNÍM OTÁZKÁM NOREM MEZINÁRODNÍHO PRÁVA

Plukovník JUDr. Blahoslav Barták
plukovník JUDr. Josef Novotný

Právní teorie pojímá Mezinárodní právo jako souhrn právních pravidel, která převážně upravují chování suverénních států v jejich vzájemných vztazích. V širším smyslu řeší též vztahy těchto států k mezinárodním organizacím, vztahy mezi těmito organizacemi a rovněž některé vztahy fyzických a právnických osob ke svrchovaným státům.

Koncipování mezinárodně právních norem a jejich aplikace v praxi není se zřetelem ke složité situaci v třídně rozděleném světě jednoduchou záležitostí. Je přirozené, že vzájemné vztahy mezi státy různých sociálně ekonomických soustav jsou svou povahou diametrálně odlišné od vztahů mezi státy s jednotnými třídně politickými základy. Třídní rozdíly mezi jednotlivými státy nelze jako takové pominout. To je skutečnost současně etapy vývoje. Od norem mezinárodního práva se požaduje, aby tyto aspekty byly s náležitou realitou zvažovány, a to v zájmu zachování života na naší planetě.

Pod vlivem států socialistického společenství se mezinárodní právo postupně obohacuje o nové, pokrokové normy a instituty. Tato skutečnost se odráží v tom, že mezinárodní právo ve své současné podobě např. zakazuje útočnou válku, požaduje respektování svrchovanosti a rovnoprávnosti států a seberučení národů, pokojné urovnávání mezinárodních sporů a spolupráci při řešení světových problémů hospodářských, sociálních a kulturních. Socialistické zásady a normy uplatňované mezi státy socialistického společenství — socialistický internacionismus a soudružská vzájemná pomoc a spolupráce — specifikují do značné míry demokratický a mírový charakter soudobého obecného mezinárodního práva.

Základními prameny mezinárodního práva, garantovanými státy socialistického společenství, jsou zejména politické smlouvy — především multilaterální Varšavská smlouva a bilaterální smlouvy o přátelství a vzájemné pomoci a dále hospodářské smlouvy — především smlouvy upravující mezinárodní socialistickou hospodářskou integraci v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci.

Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci, sjednaná ve Varšavě dne 14. května roku 1955 a obecně označovaná jako **Varšavská smlouva**, je významným dokumentem mezinárodního práva. Její ratifikací prezidentem republiky dne 26. května roku 1955 bylo v souladu s československými ústavními předpisy oficiálně potvrzeno, že ČSSR přijímá tuto smlouvu jako

právně závaznou. Vzhledem k tomu, že obecnou podmínkou platnosti právní normy z hlediska československého vnitrostátního práva je její vyhlášení ve Sbírce zákonů ČSSR, byla Varšavská smlouva publikována ve formě vládní vyhlášky č. 45/1955 Sb.

Varšavská smlouva položila základ koordinovanému postupu členských zemí při řešení všech základních mezinárodně politických a vojenskopolitických otázek, přispěla ke sjednocování ekonomického a vojenského potenciálu evropských socialistických zemí v zájmu jejich kolektivní obrany.

Na rozdíl od imperialistických bloků má Varšavská smlouva mnohostranný charakter, je mezinárodní smlouvou multilaterální. Nepředstavuje uzavřené vojenské seskupení, neboť se k ní mohou připojit další země, které usilují o zajištění míru. Smlouva si klade za cíl obranu evropských socialistických zemí a evropského i světového míru. Zvýrazňuje spolupráci nejen ve vojenské oblasti, ale i na dalších úsecích mezinárodních vztahů, především též v oblasti ekonomické, politické a kulturní. Signatáři smlouvy se zavazují zdržovat se ve svých mezinárodních vztazích hrozby silou nebo jejího použití a urovnávat své mezinárodní spory mírovými prostředky tak, aby nebyl ohrožen mezinárodní mír a bezpečnost. Smlouva zdůrazňuje, že společným úkolem je hledat účinné prostředky ke všeobecnému odzbrojení, usilovat o zákaz jaderných a vodňkových zbraní a jiných druhů zbraní hromadného ničení.

Všechny členské státy smlouvy jsou rovnoprávné, což nachází svůj výraz i v celkovém systému organizace a v zásadách řízení společně přijímaných opatření.

Varšavská smlouva výslovně stanoví, že „bude-li v Evropě vytvořen systém kolektivní bezpečnosti a za tím účelem uzavřena Celoevropská smlouva o kolektivní bezpečnosti, o což budou smluvní strany vytrvale usilovat, pozbude tato smlouva platnosti...“

S právní regulací v oblasti sjednocení obranného systému členských států Varšavské smlouvy úzce souvisí jejich cílevědomá činnost, která se týká **mezinárodní socialistické hospodářské integrace v rámci Rady vzájemné hospodářské pomoci**.

Proces zahájený po 23. zvláštním zasedání RVHP konaném v roce 1969 znamená i novou etapu v rozvoji právní úpravy vzájemných hospodářských styků členských států RVHP a dává konkrétní podněty pro rozvíjení jednotlivých forem vzájemných vztahů mezi hospodářskými organizacemi těchto států. Základními právními zásadami, jimiž se spravují vzájemné vztahy mezi

státy sdruženými v RVHP a jež jsou formulovány ve Statutu RVHP a v Komplexním programu dalšího prohlubování a zdomakňování spolupráce a rozvoje socialistické ekonomické integrace v rámci RVHP, jsou zásada socialistického internacionálního, respektování státní suverenity, nezávislosti a národních zájmů, úplné rovnoprávnosti, vzájemných výhod a soudružské vzájemné pomoci.

Hospodářský integrační proces je správně upravován jak na úrovni mezinárodního práva, tak v řadě odvětví vnitrostátního práva. Požadavek na komplexnost integračního procesu, který má vyústit ve vytváření integrovaných ekonomických celků, vyžaduje zabezpečovat též komplexnost právních úprav. Charakteristickým rysem přitom je úsilí o těsné sepětí instrumentů mezinárodně právních s právní úpravou vnitrostátní a trend na vzájemnou obsahovou a formální harmonizaci obou těchto právních úrovní.

Nejvyšší představitelé členských zemí RVHP na společné ekonomické poradě v Moskvě přijali dne 14. června roku 1984 dva významné dokumenty, a to Deklaraci „Zachování míru a mezinárodní hospodářské spolupráce“ a „Prohlášení o hlavních směrech dalšího rozvoje a prohlubování hospodářské a vědeckotechnické spolupráce členských zemí RVHP“.

V návaznosti na Politickou deklaraci členských států Varšavské smlouvy, přijatou v Praze dne 5. ledna roku 1983 a na společné prohlášení vedoucích stranických a státních činitelů, přijaté v Moskvě dne 28. června roku 1983, obsahují i tyto dokumenty konstruktivní a realistický program řešení neaktuálnějších světových problémů. Účastníci ekonomické porady potvrzují odhodlání postupovat v zájmu zajištění míru a ozdravení mezinárodních vztahů v hospodářské oblasti. Přicházejí s novými podněty dotýkajícími se rovněž přestavby mezinárodních hospodářských vztahů na spravedlivých a demokratických základech a nastolení nového mezinárodního ekonomického řádu. Kromě dalších závažných opatření potvrzují nutnost zvýšit v tomto směru též úlohu Organizace spojených národů jakožto důležitého fóra pro sjednocování úsilí států s cílem upevnit mír a mezinárodní bezpečnost. Takovýto konstruktivní přístup k řešení předemné záležitosti může pak vést též k dopracování adekvátních institutů mezinárodního práva.

Není pochyb o tom, že další rozvoj mezinárodní socialistické hospodářské integrace přinese řadu nových úkolů nejen pro koncipování institutů mezinárodně právních, ale i do oblasti zákonodárné činnosti

jednotlivých států. Půjde především o zintenzivnění procesu sblížení práva států socialistického společenství sdružených v RVHP a o přístupnou unifikaci jeho jednotlivých odvětví, jak to již předpokládá a objektivně požaduje i Komplexní program RVHP.

Důležitými prameny mezinárodního práva, v nichž se promítají socialistické zásady, jsou kromě již uvedených rovněž bi-

laterální smlouvy o přátelství a vzájemné pomoci — Smlouva o přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci mezi ČSSR a SSSR ze dne 6. května roku 1970 (publikované ve vyhlášce č. 67/1970 Sb.) a obdobné smlouvy s ostatními státy socialistického společenství, dále kulturní mezinárodní dohody, smlouvy o právních stycích, o právní pomoci, o právním postavení cizinců, smlouvy konzulární apod.

Specifické místo v systému obecného mezinárodního práva má tzv. válečné právo, které v podstatě představuje souhrn pravidel, jež stanoví práva a povinnosti států v případě ozbrojeného konfliktu. Historicky vzato jsou prameny válečného práva poplatné zájmům a opatřením vládnoucích tříd kapitalistických států, přičemž obecné úpravy jsou závislé na rozvoji válečné techniky, změnách charakteru možné války, poměru sil apod. V novodobější historii se již — prakticky počínaje vydáním leninského Dekretu o míru v roce 1917 — i do této oblasti norem mezinárodního práva výrazně prosazují aspekty zahraniční politiky Sovětského svazu a postupně i ostatních států socialistického společenství.

Mezi nejvýznamnější pravidla mezinárodního práva válečného z období po druhé světové válce patří zejména **„Ženevské úmluvy ze dne 12. srpna roku 1949 na ochranu obětí války“** (vyhláška č. 65/1954 Sb.), které zahrnují:

1. Ženevskou úmluvu o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli.

2. Ženevskou úmluvu o zlepšení osudu raněných, nemocných a trusečnicků ozbrojených sil na moři.

3. Ženevskou úmluvu o zacházení s válečnými zajatci.

4. Ženevskou úmluvu o ochraně civilních osob za války.

5. Dva dodatkové protokoly k Ženevským úmluvám o ochraně obětí války z roku 1977 (dosud nebyly ČSSR ratifikovány).

Obsah těchto úmluv lze ve stručnosti charakterizovat takto:

Ženevská úmluva o zlepšení osudu raněných a nemocných příslušníků ozbrojených sil v poli obsahuje ustanovení, že příslušníci ozbrojených sil a další osoby, pokud jsou zranění nebo nemocní a upadnou v tomto stavu do zajetí, musí být za všech okolností chráněni a respektováni. Válčící strana, v jejíž moc upadnou, je povinna s nimi zacházet lidsky a pečovat o ně. Ustanovení této úmluvy se vztahují na pří-

slušníky ozbrojených sil všech kategorií, tedy i na nekomatanty, partyzány, členy organizovaného hnutí odporu i účastníky hromadného povstání. Na raněné a nemocné příslušníky ozbrojených sil, kteří upadli do moci nepřítelů, se vztahují též předpisy úmluv o ochraně válečných zajatců. V každé době, zejména po boji, učiní válčící strana všechna možná opatření, aby ranění a nemocní byli vyhledáni, odvezeni a poskytnuto jim ošetření. Kdykoli to dovolí okolnosti, uzavře se příměří (místní dohoda) nebo zastaví palba, aby se mohli ranění odvézt. Válčící strany učiní opatření k zjištění totožnosti raněných, nemocných a mrtvých nepřátelské strany, kteří se dostali do její moci; vytvoří systém, který zabezpečí zprávy a informace o zmizelých osobách. Nemocnice a všechna zdravotnická zařízení, útvary a jednotky zdravotnické služby nesmějí být za žádných okolností napadeny. Dostanou-li se příslušníci zdravotnické služby do moci nepřátelské strany, mohou i nadále pokračovat ve své činnosti. Stejně ochrany požívá i personál Mezinárodního červeného kříže. Všechny uváděný zdravotnický personál, který se dostane do moci nepřátelské strany, může být zadržen pouze potud, pokud to vyžaduje potřeba a počet válečných zajatců. Zadržení příslušníků zdravotnického personálu požívají práv válečných zajatců, avšak nesmějí být pokládáni za zajatce. Mají být vráceni, jakmile to okolnosti dovolí. Byla stanovena ochrana zdravotnické a letecké přepravy, která je v soudobých konfliktech nepostradatelná, a k tomu účelu stanoven i jednotný signalizační systém. Rozeznávacím znakem sanitní služby v ozbrojených silách je červený kříž v bílém poli, nebo červený půlměsíc (islámské státy) anebo červený lev a slunce v bílém poli (Írán), popř. červené hvězdy Davidovy (Izrael). Zneužití znaku červeného kříže je válečným zločinem.

Ženevská úmluva o zlepšení osudu raněných, nemocných a trusečnicků ozbrojených sil na moři aplikuje výše uvedené zásady na námořní válku; některá odlišná ustanov-

vení této úmluvy vyplývají ze zvláštností námořní války. Nemocniční lodě, jakož i lodě oficiálně uznané pomocnými společnostmi k stejným účelům, nesmí být napadeny ani zabaveny. Totéž platí o zachráných člunech. Válečníci strany mají však právo prohlídky a jsou oprávněny dosadit na tyto lodě neutrální pozorovatele, kteří by zajišťovali dodržování úmluvy.

Ženevská úmluva o zacházení s válečnými zajatci stanoví, že za válečné zajatce podle úmluvy mohou být pokládány tyto kategorie osob:

a) příslušníci ozbrojených sil včetně milic a dobrovolných sborů, které jsou jejich součástí, dále příslušníci jiných ozbrojených sborů, včetně členů organizovaných hnutí odporu (partyzánů), pokud mají v čele osobu odpovědnou za podřízení, mají označení viditelné na dálku, nosí otevřeně zbraň a zachovávají válečné zákony a obyčeje,

b) příslušníci pravidelných ozbrojených sil vlády nebo moci druhou stranou neuznávanou,

c) osoby doprovázející ozbrojenou sílu, aniž by byly jejich součástí (např. váleční zpravodajové), které k tomu byly zmocněny ozbrojenými silami a vybaveny průkazem totožnosti,

d) osoby, které náležejí nebo náležely k ozbrojeným silám válečnické strany, jejíž území bylo okupováno, jestliže okupující strana pokládá za nutné je internovat,

f) osoby, které neutrální stát přijal na území a podle pravidel mezinárodního práva má povinnost internovat.

Postavení válečného zajatce počíná okamžikem, kdy se ocitl v moci nepřátelské strany a trvá až do propuštění a konečného návratu do vlasti. S válečnými zajatci se musí vždy nakládat lidsky, musí být chráněni před násilnými činy a urážkami. Odvetná opatření proti nim se zakazují. Při výslechu není zajatec povinen udat více než jméno, příjmení, datum narození, hodnost a matiční číslo. Na válečném zajatci nesmí být žádným způsobem vynucovány jakékoli další informace. Nesmějí se jim odebírat součástky výstroje, osobní potřeby, hodnostní označení a vyznamenání. Váleční zajatci mají být v co nejkratším čase dopraveni do zajateckých táborů umístěných mimo oblast válečných operací a označených shora viditelnými znaky. Ubytovací podmínky mají být obdobné jako v dané oblasti u vojenských jednotek moci, do jejíhož zajetí upadli. Stravování

zajatců má být takové, aby byli udrženi při zdraví a nedošlo k jejich podvýživě. Současně se jim v potřebné míře poskytne oděv, prádlo a obuv, lékařská pomoc a ošetření. Každému zajatci se má umožnit, aby po příchodu do tábora zaslal své rodině zprávu o svém zajetí, zdravotním stavu a adresu. Váleční zajatci podléhají soudní a kázeňské pravomoci ozbrojených sil moci, v jejíž jsou moci. Zakázány jsou všechny romadné tresty, fyzické tresty a jakékoli týrání. Zajatci mohou být používáni k práci s přihlídnutím k jejich tělesným schopnostem a zdravotnímu stavu. Nesmí se používat k nezdravým a nebezpečným pracím.

Ženevská úmluva o ochraně civilních osob za války upravuje okruh osob touto úmluvou chráněných pro jednotlivé účely různě. Veškeré obyvatelstvo (tedy i příslušníky vlastní válečnické strany) chrání ustanovení II. části, která se týká raněných a nemocných civilních osob, přestárlých, rodíček a dětí, jakož i ústavů a zařízení sloužících těmto osobám a jejich transportům.

Váleční strany jsou povinny propouštět zásilky léků a zdravotnického materiálu, určené pro civilní obyvatelstvo, jakož i zásilky potravin a šatstva pro děti do 15 let.

Jiná ustanovení úmluvy se vztahují pouze na civilní osoby, které nejsou příslušníky válečnické strany, pod jejíž mocí jsou — tedy na nepřátelské příslušníky. Tyto osoby mají za všech okolností nárok na ochranu své osobnosti, cti, rodinných práv, náboženského přesvědčení, zvyků a obyčejů. Musí s nimi být zacházeno lidsky a musí být chráněny před násilím a zastrahováním. Na tyto osoby nesmí být vykonáván žádný nátlak. Kolektivní tresty a odvetná opatření vůči nim jsou zakázány. Rovněž je zakázáno brát civilní osoby jako rukojmí. Výslovně se zakazuje používání jakýchkoli prostředků, které by mohly způsobit fyzické utrpení nebo smrt chráněných osob. Na cizince (neutrální příslušníky), kteří jsou na území válečnické strany, má být v zásadě aplikován cizinecký režim v míru. Značná část ustanovení úmluvy je věnována postavení chráněných osob na okupovaném území. Zejména jsou zakázány deportace obyvatel okupovaného území, nebo naopak přemisťování jiných osob na okupované území. Chráněné obyvatelstvo nesmí být žádným způsobem nuceno vstupovat do ozbrojených sil okupační moci ani jako dobrovolníci.

Závažnou mezinárodní právní normou je „**Úmluva o zákazech nebo omezeních**

použití určitých konvenčních zbraní, které mohou způsobovat nadměrné utrpení nebo

mít nerozlišující účinky", ratifikovaná ČSSR a ostatními státy socialistického společenství v roce 1983.

V preambuli úmluvy se zdůrazňuje, že každý smluvní stát má povinnost zdržovat se použití síly nebo hrozby silou proti suverenitě jiného státu, proklámá se všeobecná zásada ochrany civilního obyvatelstva proti účinkům vojenských akcí a zákaz použití zbraní, střeliva, materiálů a způsobů vedení války, jež v ozbrojených konfliktech vedou k mimořádným škodám a zbytečnému utrpení a k vážnému poškození životního prostředí.

Zvlášť významné je ustanovení čl. 6 úmluvy, které zavazuje smluvní státy v době míru i v průběhu ozbrojeného konfliktu obeznamenat s ní a připojenými protokoly obyvatelstvo a zahrnovat jejich studium do programu vojenské přípravy ozbrojených sil.

Nedílnou součástí úmluvy jsou tři protokoly.

Protokol I. o nezjistitelných střepinách zakazuje používat jakékoli zbraně, jejichž primárním účinkem je zranění střepinami, které jsou v lidském těle nezjistitelné rentgenovými paprsky.

Protokol II. o zákazech nebo omezeních použití min, nástražných min a jiných prostředků se vztahuje na používání min na souši, nástražných min a jiných prostředků, včetně min kladených za účelem zábrany překonání pobřežních pásem vodních křižovatek. Netýká se vodních min na moři nebo na vnitrozemských vodních cestách. Při používání uvedených min a prostředků je zakázáno za všech okolností jejich zaměřování k útoku či obraně proti civilnímu obyvatelstvu i jednotlivým civilním osobám. Taxativně je vymezen zákaz používání nástražných min spojených s nemocnými, zraněnými nebo mrtvými osobami, hroby, lékařskými prostředky, dětskými hračkami a ostatními předměty sloužícími dětem, potravinami nebo nápoji, objekty náboženského charakteru, historickými památkami, zvířaty nebo zdechlinami. V protokolu jsou dále stanoveny podmínky pro zaznamenávání poloh minových polí a upravena mezinárodní spolupráce při jejich likvidaci.

Protokol III. o zákazech nebo omezeních použití zápalných zbraní upravuje definici „zápalné zbraně“. Zápalné zbraně mohou mít formu ohňometů, fúgasů, nábojů, raket, granátů, min, pum a jiných nosičů

zápalných látek. Zápalné zbraně nezahrnují munici, jež může mít náhodný zápalný účinek. Protokol za všech okolností zakazuje učinit civilní obyvatelstvo, jednotlivé civilní osoby či civilní objekty předmětem útoku zápalnými zbraněmi. (Bližší vysvětlení úmluvy je obsaženo v článku plk. Ing. M. Štembery – Vojenská mysl č. 7/1982.)

Dalším mezinárodním smluvním dokumentem v oblasti válečného práva je „**Úmluva na ochranu kulturních statků za ozbrojeného konfliktu**“, sjednaná v Haagu v roce 1954 (publikovaná ve vyhlášce č. 94/1958 Sb.). Touto úmluvou, jejímž signatářem je i Československo, jsou chráněny kulturní statky před zničením za ozbrojeného konfliktu. Za kulturní statky se považují ty, které mají velkou důležitost pro kulturní dědictví národů, jako:

a) památky architektonické, umělecké nebo historické, archeologické, archeologická naleziště, stavební celky historicky nebo umělecky zajímavé, umělecká díla, rukopisy, knihy nebo jiné předměty uměleckého nebo archeologického významu, dále vědecké sbírky a důležité sbírky knih a archiválií,

b) budovy sloužící k uchování a vystavování uvedených kulturních statků, jako muzea, velké knihovny, archivy, jakož i úkryty určené pro jejich úschovu za ozbrojeného konfliktu,

c) střediska kulturních památek, obsahující značný počet kulturních statků.

Státy, které přistoupily k úmluvě, budou již v míru připravovat zabezpečení kulturních statků na svém území. Přitom převzaly závazek, že budou šetřit kulturní statky za ozbrojeného konfliktu jak na vlastním území, tak i na území ostatních států. Zároveň nepřipustí, aby se těchto statků používalo pro účely, které by je za ozbrojeného konfliktu mohly vystavit poškození nebo zničení. Zakázána jsou i odvetná opatření vůči kulturním statkům.

Kulturní statky mohou být opatřeny poznávacím znakem, který by usnadnil jejich rozeznání od ostatních objektů.

Ochranu mohou používat zvlášť důležité kulturní statky, zapsané v Mezinárodním rejstříku kulturních statků pod zvláštní ochranou. Podle úmluvy se poskytuje ochrana i personálu určenému pro jejich ochranu. V případě, že tento personál padne do rukou nepřátelské strany, umožní se mu nadále vykonávat jeho působnost.

Zásada socialistického internacionalismu, na níž spočívají vzájemné vztahy států socialistického společenství, zákonitě

působí k tomu, že se ve vývoji světové socialistické soustavy neustále prohlubuje a utužuje mezinárodní spolupráce jednot-

livých subjektů mezinárodního práva — socialistických států. Je objektivně prokazatelné, že tato mezinárodně právní regulace vykazuje stále větší vliv též na formování norem mezinárodního práva a jeho institutů ve světovém měřítku.

Současné mezinárodní právo dává i ve své dnešní nedokonalé podobě šanci pokrokovým právním zásadám, které zakazují nejtypičtější způsoby imperialistické politiky a byly by schopny zajistit pokojné soužití států s rozdílným společenským zří-

zením v průběhu přechodného období od kapitalismu k socialismu. Budou-li v celém mezinárodním společenství respektovány již dnes platné zásady obecného mezinárodního práva o suverenitě a rovnoprávnosti států s rozdílným společenským zřízením, o právu národů na sebeurčení, o nepřipustnosti intervence, naprostém zákazu útočné války a o povinnosti k základní mezinárodní spolupráci v oblasti politickohospodářských a kulturních vztahů, budou tím vytvořeny podmínky k upevnění trvalého míru ve světě.